

Nr 217.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående bemyndigande för vattenfallsstyrelsen att träffa förlikning i tvister med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag m. fl.; given Stockholms slott den 2 maj 1924.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över kommunikationsärenden för denna dag, föreslå riksdagen bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF.

Sven Lübeck.

Utdrag av protokollet över kommunikationsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 2 maj 1924.

Närvarande:

Statsministern TRYGGER, ministern för utrikes ärendena friherre MARKS VON WÜRTEMBERG, statsråden MALM, EKEBERG, BESKOW, MALMROTH, HASSELROT, STRIDSBERG, LÜBECK, CLASON, WOHLIN, PETERSSON.

Departementschefen, statsrådet Lübeck anför:

Med bifall till Kungl. Maj:ts förslag i ämnet (proposition nr 169) godkände 1908 års riksdag tre särskilda köpeavtal, varigenom kronan förvärvade vissa fastigheter med tillhörande vattenrätt i Göta älv. Avsikten med de sålunda beslutade köpen var, att staten genom desamma skulle komma i tillfälle att medelst reglering av avrinningen i Göta älv bereda sig väsentligen ökat utbyte av den vattenkraft, staten redan då ägde i älven, samt få frihet att på lämpligt sätt ordna en förbättrad farled från Vänern till Kattegatt.

Enligt ett av berörda köpeavtal, dagtecknat den 29 februari 1908 och försett med tillägg av den 7 april 1908, försålde Lilla Edets pappersbruks-

Statens inköp
år 1908 av
fastigheter vid
Lilla Edet.

aktiebolag till Kungl. Maj:t och kronan, bland andra vid östra sidan av Göta älv belägna områden, dels Lilla Edet nr 1, ett laxfiske och åtta sågkvarnar eller sågverken nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 och 8, Lilla Edet nr 2, ett laxfiske eller sågverken nr 11 och 12, samt Lilla Edet nr 3, en sågkvarn eller sågverken nr 9 och 10, å vilka fastigheter lagfart för bolaget beviljats den 11 februari 1907, § 44, dels ock den vid en den 20 november 1799 påbörjad fördelning av tomterna till Lilla Edet, varöver då upprättad karta blivit den 27 maj 1803 fastställd, med litt. Q betecknade »Spånkajen till Brukets spånåvföringsplats», vilket område, såsom tillhörande nyssnämnda sågverk nr 1—12, inbegreps i den lagfart, som för bolaget å sågverken beviljats den 11 februari 1907, § 44. I köpet inbegreps all till de försålda fastigheterna hörande grund, öar, vattenfall, vatten och fiske i Göta älv. Köpeskillingen utgjorde 5 miljoner kronor. De försålda fastigheterna med tillbehör skulle bolaget arrendera av kronan på 10 år, räknade från den 10 juni 1908, och skulle samtliga årliga arrendebelopp av bolaget betalas i förskott genom avdrag på angivet sätt vid likviden av köpeskillingen.

Lilla Edets pappersbruksaktiebolags ersättnings-talan mot kronan.

Sedan riksdagen beviljat medel för anläggning av en ny farled mellan Vänersborg och Göteborg, utfördes arbeten för farleden vid, bland andra platser, Lilla Edet. Sedermera instämde Lilla Edets pappersbruksaktiebolag år 1918 Kungl. Maj:t och kronan till Flundre, Väne och Bjärke häradsrätt med yrkande om ersättning för skada och olägenhet, som av anläggningar och åtgärder för den nya farleden i Göta älv och i samband därmed utförda arbeten orsakats eller komme att orsakas bolaget, och fastställde bolaget under rättegången sitt ersättningsanspråk till omkring 1,160,000 kronor. I utslag den 5 juli 1922 har häradsrätten tillerkänt bolaget ersättning dels för mistning av de delar av de utav bolaget till den 10 juni 1918 arrenderade fabriksområdena, vilka vattenfallsstyrelsen under åren 1915 och 1916 tagit i besittning, med 2,500 kronor, dels för den ökning i bolagets kostnad för maskinreparationer, som kunde antagas hava uppkommit av vattnets förorening genom arbetena å den nya farleden, med 1,000 kronor, dels för ökning i arbetskostnaden för rörelsens bedrivande under tiden till arrendets upphörande med 4,000 kronor, dels ock för förlust till följd av inskränkning under omkring ett och ett halft år i driften vid de av bolaget arrenderade fabrikererna för tillverkning av sulfitmassa, slipmassa och papper med 290,000 kronor, eller med tillhoppa 297,500 kronor jämte fem procent ränta därå från stämmingsdagen den 9 april 1918, tills betalning skedde, ävensom ersättning för rättegångskostnaderna med 19,300 kronor. Sedan parterna å ömse sidor väddat mot utslaget, är målet för närvarande beroende på Göta hovrätts prövning.

Fuxerna byamäns talan mot kronan angående bättre rätt till vissa fastigheter och vattenkraft vid Lilla Edet.

Därefter hava ett flertal byamän i Fuxerna by år 1922 till förenämnda häradsrätt instämt Kungl. Maj:t och kronan med yrkande, att kärandena såsom delägare i Fuxerna by måtte för sina hemmantal förklaras vara dels ägare till halva vattenkraften i Göta älv utmed byns strand med avdrag för den vattenkraft, som kunde prövas tillkomma de regala sågarna vid Lilla Edet, dels ock ägare och besittningshavare ej mindre till det område, som

förut såsom utmål använts för Lilla Edets sluss och kanal, samt det område, som benämnes gamla spånkajen, än även till de efter storskiftet å Lilla Edets tomter utanför vissa angivna områden och gamla spånkajen gjorda utfyllningar. Vidare hava kändandena yrkat ersättning för dem tillhörig vattenkraft och fast mark, som för kronans anläggningar vid Lilla Edet tagas i anspråk, ävensom för skada och intrång å Fuxerna bys hela fiskerätt. För det fall att yrkandena beträffande gamla spånkajen icke skulle bifallas, har yrkats utbekommande av lösen för byamännen tillkommande rätt till försäkring vid verken vid Lilla Edet.

Med anledning härav har vattenfallsstyrelsen till samma häradsrätt instämt Lilla Edets pappersbruksaktiebolag och stärbhusdelägarna efter bruksägaren C. Emil Hæger med yrkande, att de måtte värja köpet eller eljest till Kungl. Maj:t och kronan utgiva motsvarande del av köpeskillingen jämte ränta ävensom hålla kronan skadeslös för all skada, kostnad eller förlust, som kunde tillskyndas kronan därigenom, att Fuxerna byamäns klandertalan i sin helhet eller delvis bifölles.

I enlighet med parternas hemställan har häradsrätten beslutit, att båda dessa mål skulle handläggas gemensamt.

I målen, som ännu äro beroende på häradsrättens prövning, hava parterna i huvudsak anfört följande:

Fuxerna byamän hava anfört, att Fuxerna bys ägovälde, i den mån det samma icke delats mellan byamännen genom laga skiftesförrättningar eller icke upplåtits åt enskilda personer av byamännen gemensamt, fortfarande vore samfällt för byamännen, och vore detta särskilt fallet med byns område i Göta älv. Vid det å Fuxerna by förrättade laga skiftet hade ock »halva Göta älv» uttryckligen förklarats vara byns gemensamma egendom. För uppförande av Lilla Edets kraftverk men även för därvarande trafikkanals behov hade emellertid kronan, praktiskt taget, tagit i anspråk byns hela vattenområde i Göta älv samt vissa delar av byns gemensamma jordområde vid älven. Sin rätt till vatten och land vid Lilla Edet grundade kronan dels på 1904 års köp av Nya Trollhätte kanalbolags egendom och på den rätt, kronan förut haft till den gamla slusskanalen med utmål vid Lilla Edet, dels ock på 1908 års köpeavtal med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag.

Redan från början av 1600-talet hade kronan förfogat över vissa områden av Fuxerna bys land och vatten dels för anordnande av farled förbi Lilla Edet, dels ock för inrättande därstädes av sågverk och fisken. Beträffande farleden anordnades sådan under 1600-talets första år medelst anläggande av slussverk mellan Göta älvs östra strand vid Fuxerna by och den utanför befintliga holmen. Slussverket hade av kronan mestadels upplåtits på arrende, först åt Göteborgs stad, vidare åt Trollhätte gamla kanalbolag, under vars tid verket förflyttades till västra stranden av Göta älv vid Ström (1832), samt efter år 1838 åt Nya Trollhätte kanalbolag. Medelst kronans inköp år 1904 av sistnämnda bolags egendom hade slussverket kommit tillbaka till kronans besittning. Den rätt, som kronan utövat gentemot Fuxerna by över för farleden använda områden i land och vatten, grundade sig på regalrätten: kronan hade icke haft äganderätt utan allenast ständig besittningsrätt, d. v. s. rätt att nyttja berörda områden, så länge de varit för ändamålet erforderliga. Vad anginge sågverken och fiskena, hade kronan redan från början av 1600-talet förfogat över en eller flera sågkvarnar vid Lilla Edet, vilka kronan utarrenderade till enskilda personer ävensom till

Kronans talan mot Lilla Edets pappersbruksaktiebolag m. fl. angående hemulskyldighet.

Parternas andraganden i målen angående fastigheter och vatten vid Lilla Edet.

Göteborgs stad, oftast i sammanhang med slussverket. År 1681 erhöi emellertid Hans von Gerde besittningsrätt för sig och sina arvingar till »sågkvarnen» vid Lilla Edet mot viss årlig avgäld. År 1698 befunnos von Gerdes kvarnar vid Lilla Edet vara till antalet 8. År 1720 meddelades skatteköp för von Gerde och hans meddelägare å en holme, 8 sågkvarnar och ett laxfiske. I 1825 års jordebok betecknades ifrågavarande egendom sålunda: «Lilla Edet, en holme nr 1, 8 sågar och 1 laxfiske». Därutöver upptogs nämnda jordebok vid Lilla Edet dels en sågkvarn, vilken jämlikt år 1771 lämnat vederbörligt medgivande flyttats dit från Lilla Jösseforsen i Värmland och motsvarade vad som senare benämnts sågarna nr 9 och 10, dels ock ett laxfiske, å vilket jämlikt år 1855 meddelat tillstånd uppsatts ett sågverk, motsvarande vad som senare benämnts sågarna nr 11 och 12. Nu omförmälda sågar och fisken hade gått i köp och försäljning mellan enskilda samt slutligen samlats på en hand av ingenjören C. Emil Hæger och av honom försålts till Lilla Edets pappersbruksaktiebolag, som i sin tur år 1908 försålt dem till kronan. Enligt byamännens förmenande kunde till dessa kvarnar icke anses höra mera vatten än det, som prövades hava varit behöfligt för deras drift i det skick och till den omfattning, som vid deras legalisering avsetts.

Då den gamla kanalen vid Lilla Edet redan år 1832 förflyttats till västra stranden av Göta älv och för densamma förut använda vatten- och jordområden numera helt komme att tillgodogöras ej för trafikkanalen utan för Lilla Edets kraftverk, hade följaktligen rätten att nyttja Fuxerna bys land och vatten upphört och kronan vore pliktig att till byn återställa den för kanalen använda egendomen. Då vidare de 12 regala sågarna icke hade rätt till mera vattenkraft än den, för vilken de blivit legaliserade, måste Fuxerna by anses vara ägare till hälften av Göta älvs vattenkraft utmed sin strand, allenast med avdrag av berörda vattenkraft till de 12 sågarna. Byn ägde ock rätt till den vattengrund, som för kraftverket toges i anspråk med avdrag för de områden, som förut tillhört sågarna.

Beträffande den s. k. gamla spånkajen hade till stöd för kronans och dess fångsmäns rätt därtill allenast kunnat åberopas en vid storskiftet av Lilla Edets tomter år 1800 träffad överenskommelse mellan sågverksägarna och närvarande skiftesdelägare. Medelst denna handling hade spånkajen till sågverksägaren försålts »till sågbrukets särskilda behov av spåns utföring» mot viss försågningskyldighet. Då spånkajen sålunda upplåtits för ett bestämt ändamål, kunde köparna icke hava till densamma förvärvat äganderätt utan allenast ständig besittningsrätt, och då sågbruket för länge sedan upphört att existera och sålunda behov av spånavstjäpningsplats icke vidare förefunnes, måste Fuxerna by vara berättigad att återfå besittningsrätten till spånkajen. Till vissa utfyllningar utanför, bland andra områden, gamla spånkajen måste också Fuxerna by hava äganderätt.

Vattenfallsstyrelsen har bestritt byamännens talan samt framhållit, att enligt styrelsens förmenande på grund av förordningen den 22 april 1881 om tjuguarig hävd laga hävd föreläge beträffande ifrågavarande sågverkslägenheter och laxfisken samt grund, öar, vattenfall, vatten och fiske utanför desamma intill den gräns, som bestämdes av stadgandet i 12 kap. 4 § jordabalken, d. v. s. intill vattendragets mitt, samt att därför något klander mot den sålunda åkomna hävden lagligen ej kunde göras gällande.

Beträffande gamla spånkajen har vattenfallsstyrelsen framhållit, att den år 1800 träffade föreningen innefattade en bekräftelse på en redan 1757 skedd försäljning av spånkajen till sågbruksägarna samt att under alla förhållanden hävd jämlikt kungl. förklaringen den 14 maj 1805 måste föreligga.

Lilla Edets pappersbruksaktiebolag har bestritt vattenfallsstyrelsens hemulstalan beträffande alla i köpet ingående fastigheter med undantag av gamla spånkajen, enär Fuxerna byamäns talan icke avsåge klander av åtkomsten till berörda fastigheter utan allenast omfånget av den med samma fastigheter förenade vattenrätten, i vilket avseende bolaget icke gjort några utfästelser. Beträffande spånkajen vore däremot bolaget berett att värja fånget och hänvisade i sådant avseende till de av vattenfallsstyrelsen åberopade åtkomsthandlingarna.

Vidare hava stärbhusdelägarna efter bruksägaren C. Emil Hæger yrkat, att de måtte skiljas från målet, enär Hæger i det köpeavtal av den 6 juni 1906, varigenom han till bolaget försålt ifrågavarande fastigheter, fritagit sig från hemulsskyldighet.

Gentemot vattenfallsstyrelsens påstående om hävd hava *Fuxerna byamän* framhållit, att de regala vattenverken vid Lilla Edet, vilka endast hade rätt till så mycket vatten, som erfordrades för verken, icke kunde genom hävd förvandlas till vattenverk med strandrätt, d. v. s. med rätt jämväl till befintligt, icke tillgodogjort vatten. Beträffande spånkajen hava byamännen framhållit, att densamma upplåtits icke med äganderätt utan allenast med ständig besittningsrätt, vadan bestämmelserna om hävd icke kunde äga tillämplighet i förevarande fall.

Till bemötande av byamännens invändning, att verken vid Lilla Edet tillgodogjorde sig vattnet på grund av regalrätt och icke på grund av strandrätt har *vattenfallsstyrelsen* åberopat en på föranledande av byamännen av professorn B. H. Dahlberg i Uppsala den 10 juli 1909 avgiven promemoria i ämnet, däri uttalas, att han *dels* icke funnit särskilt stöd för en Fuxerna byamäns rätt till vattnet vid Lilla Edet eller till det område, som låge utanför den gamla slusskanalen, *dels* funnit väsentliga skäl tala för att kronan, sedan den förvärvat den rätt, som på grund av upplåtelse eller särskilt tillstånd tillkommit enskilda, finge anses äga samma vatten och område.

I skrivelse den 29 mars 1924 har vattenfallsstyrelsen anført, bland annat: Styrelsen hade i en den 14 februari 1924 till länsstyrelsen i Älvsborgs län ingiven ansökning anhållit, att länsstyrelsen måtte meddela kvarstad å eller, om sådan funnes ej kunna beviljas, förbud för Lilla Edets pappersbruksaktiebolag att sälja eller förskingra så mycket av bolaget tillhörig egendom, som svarade mot det av byamännen i rättegången mot Kungl. Maj:t och kronan yrkade ersättningsbeloppet, 2,419,000 kronor. I avgiven förklaring hade bolaget bestritt, att vattenfallsstyrelsens yrkande kunde lagligen bifallas. Bolaget hade vidare framhållit, att Fuxerna byamäns skadeståndsberäkningar under alla förhållanden vore synnerligen överdrivna samt, även om grunden för käromålet gillades, rimligen icke kunde väntas bliva bifallna till högre belopp än cirka 500,000 kronor. Slutligen hade bolaget förbehållit sig ersättning för all den skada och förlust, som kunde drabba bolaget, därest vattenfallsstyrelsens yrkande om kvarstad eller skingringsförbud vunne länsstyrelsens bifall. Vattenfallsstyrelsen, som förhandlat med representanter för bolaget i detta ärende, hade funnit, att en uppgörelse med bolaget angående ifrågavarande mellanhavande vore tänkbar och lämplig. Bolaget hade jämväl till vattenfallsstyrelsen inkommit med ett den 11 mars 1924 dagtecknat anbud om förlikning, i hithörande delar så lydande:

Vattenfallsstyrelsens förslag till förlikning med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag.

Bolagets
förliknings-
anbud.

«Bolaget förklarar sig villigt avstå från varje anspråk mot Kungl. Maj:t och kronan, grundat å de förhållanden, som utgjort anledningen till ovanberörda, genom häradsrättens dom den 5 juli 1922 avgjorda rättegång, och förty återkalla sin härutinnan anhängiggjorda talan däri inbegripet rättegångskostnaden. Såsom villkor för att denna bolagets förklaring skall bliva för bolaget bindande uppställer bolaget, att bolaget före innevarande mars månads utgång från Kungl. Maj:t och kronans sida mottager såväl dess utfästelse att återkalla sina i nyssnämnda rättegång mot bolaget framställda yrkanden som ock dess gent emot bolaget och dess fångesmans, avlidne ingenjören C. Emil Hæger, stärbhusdelägare avgivna förklaring, att Kungl. Maj:t och kronan dels erhållit vad genom 1908 års ovanberörda köp blivit av bolaget avyttrat, och dels avstår från varje ytterligare anspråk, grundat å eller sammanhängande med samma köp, samt förty nedlägger sin mot bolaget och dess fångesmans, avlidne ingenjören C. Emil Hæger, stärbhusdelägare enligt stämmingsansökning den 16 april 1923 vid Flundre, Väne och Bjarke häradsrätt anhängiggjorda talan och återkallar den hos Konungens befallningshavande i Älvsborgs län den 14 februari 1924 gjorda ansökning om kvarstad eller skingringsförbud. Skulle ifrågavarande förklaring från Kungl. Maj:t och kronans sida icke kunna avgivas utan riksdagens medverkan, står bolaget fast vid sin ovan angivna förklaring intill instundande maj månads utgång, under förutsättning att före samma tidpunkt bolaget fått mottaga en förklaring från Kungl. Maj:t och kronan av nyss angivna innehåll.»

Vattenfallsstyrelsen anför vidare:

Vid övervägande av de nackdelar och fördelar, som en dylik uppgörelse skulle medföra för vattenfallsstyrelsen såsom affärsdrivande verk, hade styrelsen kommit till den uppfattning, att fördelarna vore avgjort övervägande. Den utredning, som i samband med kronans köp år 1908 av bolagets egendom vid Lilla Edets ägde rum och som till största delen återfunnes i riksdagshandlingarna i ärendet nämnda år (proposition nr 169 och statsutskottets utlåtande nr 169), finge anses utvisa, att Fuxerna byamän icke ägde någon andel i Lilla Edets vattenfall i Göta älv. Styrelsen vore följaktligen livligen övertygad därom, att någon fara icke föreläge för att de i stämningen framställda yrkandena rättsligen skulle kunna bifallas. Beträffande slutligen den av bolaget mot vattenfallsstyrelsen väckta, i Göta hovrätt vilande skadeståndstalan måste man räkna med den möjligheten, att, även om nedläggning skulle kunna i hovrätten eller högsta domstolen vinnas, vattenfallsstyrelsen likväl finge vara beredd att till bolaget gälda ett icke obetydligt ersättningsbelopp. Då härtill komme, att ett bifall till vattenfallsstyrelsens yrkande om kvarstad eller skingringsförbud beträffande bolagets egendom alltid för kronan kunde medföra en risk för skadestånd, vars storlek man icke kunde överblicka, men att å andra sidan ett eftergivande utan vidare av kronans anspråk på säkerhet för sin eventuella fordran mot bolaget icke heller borde ifrågakomma, syntes det vattenfallsstyrelsen, som om övervägande skäl talade för lämpligheten av en förlikning efter huvudsakligen de linjer, som ovan antytts.

Vattenfallsstyrelsen, som av personer med framstående juridisk sakkunskap erhållit det uttalandet, att byamännens talan icke kunde anses hava utsikt att vinna bifall, hemställer därför om bemyndigande för styrelsen att med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag ingå förlikning i huvudsaklig överensstämmelse med det framlagda förslaget.

Det framlagda förlikningsförslaget innebär, att kronan avsäger sig rätt till hemulstalan mot bolaget och stärbhusdelägarna beträffande de år 1908 inköpta fastigheterna jämte tillhörigheter vid Lilla Edet icke blott i förevarande av Fuxerna byamän anhängiggjorda tvist utan jämväl i fråga om varje klandertalan, som kan komma att riktas mot kronan angående ifrågavarande fastighetsköp. Emellertid läser någon klandertalan i anledning av berörda köp av annan än delägare i Fuxerna by icke rimligen kunna ifrågakomma.

I gengäld befrias kronan från en genom dom, som dock ännu icke vunnit laga kraft, ålagd skyldighet att utgiva ett belopp, som jämte upplupen ränta uppgår till något över 400,000 kronor. Att märka är, att, då parterna å ömse sidor fullföljt talan mot berörda dom, omförmälda ersättningsbelopp icke ännu är definitivt fastslaget, utan kan av domstolarna höjas eller sänkas. Som vattenfallsstyrelsen medgivit, att bolaget genom ifrågavarande arbeten lidit intrång, skall under alla omständigheter ersättning utgå.

Av den i ärendet förebragta utredningen framgår, att man icke synes hava anledning befara en för kronan ogynnsam utgång av den av Fuxerna byamän mot kronan anhängiggjorda rättegången. De affärsdrivande verken böra i fråga om träffande av en sådan uppgörelse som den nu föreslagna, där fråga ej är om uppgivande av någon ståndpunkt av principiell betydelse, bedöma saken affärsmässigt. Från denna utgångspunkt synas mig skäl föreligga för kronan att, med tillmötesgående av bolagets framställning om ett snabbt ordnande av dess tvistiga mellanhavanden med kronan, ingå förlikning med bolaget och stärbhusdelägarna på de av bolaget erbjudna villkor.

På grund av vad sålunda anförts får jag hemställa, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen medgiva,

att Kungl. Maj:t må bemyndiga vattenfallsstyrelsen att i föreliggande tvister med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag och delägarna i stärbhuset efter bruksägaren C. Emil Hæger träffa förlikning i huvudsaklig överensstämmelse med förut omförmälda förslag.

Till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan behagar Hans Maj:t Konungen lämna bifall samt förordnar, att proposition i ämnet av den lydelse, bilaga till detta protokoll utvisar, skall avlätas till riksdagen.

Ur protokollet:

Fredric Hawerman.